

אמנות ומחקר

פרסומי המרכז לתערוכות אמנות יהודית
על שם גרשון ויהודית ליבר

חוברת ב', תשע"ז

אמנות ומחקר

פרסומי המרכז לתערוכות אמנות יהודית

על שם גרשון ויהודית ליבר

המחלקה לאמנות יהודית, הפקולטה למדעי היהדות, אוניברסיטת בר-אילן

הוועדה האקדמית

פרופ' ברכה יניב, אוניברסיטת בר-אילן

ד"ר ולדימיר לוין, המרכז לאמנות יהודית, האוניברסיטה העברית בירושלים

ד"ר איליה רודוב, אוניברסיטת בר-אילן

פרופ' דניאל שפרבר, אוניברסיטת בר-אילן

עורך

ד"ר איליה רודוב

המערכת

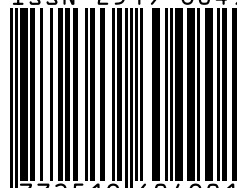
מנהלת: גב' רחל הניג

עריכת לשון (אנגלית): מר ליאור יעקבי

עיצוב והפקה: סטודיו אורגד

ISSN 2519-6049

ISSN 2519-6049

נעשה כל מאמץ לאתר את בעלי זכויות היוצרים של יצירות האמנות שפורסמו בחוברת זו. אם מסיבה כלשהי לא הוזכרו בעלי זכויות כלשהם, המערכת מבקשת ליצור עמה קשר.

© כל הזכויות שמורות למרכז לתערוכות אמנות יהודית על שם גרשון ויהודית ליבר ולמחלקה לאמנות יהודית, אוניברסיטת בר-אילן, תשע"ז

9 7725 19 604901 >

אריה ברמיץ: אני מאת עצמי

קטלוג התערוכה

אוניברסיטת בר־אילן, בניין 410, גלריית ליבר לאמנות יהודית

ו' בכסלו, תשע"ו (6 בדצמבר, 2016) – ח' בטבת, תשע"ז (6 בינואר, 2017)

ועדת תערוכות – גלריית ליבר לאמנות יהודית

גב' לאה פיש (אוצרת)

ד"ר מור פרסיאדו

ד"ר איליה רודוב (יו"ר)

ד"ר מרים ריינר

מחקר

ד"ר מור פרסיאדו

אוצרות

גב' לאה פיש

אריה ברמץ (1929-2016) ירושלים: פרוטוקול בצבעים

משה גולצ'ין, המחלקה לספרות עם ישראל, אוניברסיטת בר-אילן

עגנון וברמץ בטקס אזרחות הכבוד של ירושלים

זכות אחרת המקום ברוך הוא צירף ליום זה, שטובי ירושלים ובראשם שר הבירה ר' מרדכי איש שלום שמוני אזרח כבוד של ירושלים, שהוא תואר כבוד שאין למעלה הימנו בעולם הזה. איני יכול לומר עלי שמנוקה אני מאהבת הכבוד [...] אבל גדולה זו שפסקו לי מירושלים אני ממציא אותה על נפשי משום שאמרו חכמים (סנהדרין יד, א) אין אדם עולה לגדולה אלא אם כן מוחלין לו על כל עוונותיו. יתר על כן שלא בכבודי אני מתכבד אלא בכבוד ירושלים, וזכות ירושלים עומדת לו לאדם בעולם הזה ולעולם הבא. (מתוך נאום שנשא עגנון בטקס הענקת אזרחות כבוד של ירושלים, "ביום שנעשיתי אזרח כבוד של ירושלים (ל"ג בעומר תשכ"ב)", **מעצמי אל עצמי** (שוקן, ירושלים ותל-אביב: תשל"ו, 69).

קשריו של ברמץ עם עגנון הלכו והעמיקו ובמהלך השנים שעד מותו של עגנון, הרבה אריה לבקר בביתו. הסופר והצייר נעשו ידידים ובעיריית ירושלים כונה "שגרירינו לבית עגנון".

בסוף הסיפור "מעגלי צדק", מתרעם גיבורו של ש"י עגנון, יהודי זקן, העומד למשפט שווא ועומד תמה נוכח דברי הקטגורים: "מעשה כשפים. הכל מדברים את האמת והאמת אינה מביאה להוציא דין אמת." (עגנון, 'אלו ואלו', שוקן ירושלים ותל-אביב: שפ"ז). התרעומת הזו שהיא שילוב של תמימות משתאה, כמו ילדותית, ושל סרקזם מריר היודע את אחריתו היא שנוצקה אל ציוריו של אריה ברמץ ויש לה ביטוי עז באומנותו. מעשה יצירה של השתאות מבקרת.

הצייר אריה ברמץ נולד בירושלים ב'י' שבט תרפ"ט (21 במרץ 1929), בן זקונים למשפחה בת שבע נפשות משכונת גאולה. משחר ילדותו התבלט בכישרונו האמנותיים. את המכחול הראשון התקין במו ידיו בעת שהיה בן שמונה מקווצות צמתה של אחותו, ומאז ועד סמוך למותו ב'י"ג בשבט תשע"ו (29 בינואר 2016) לא פסק מכחולו מצייר.

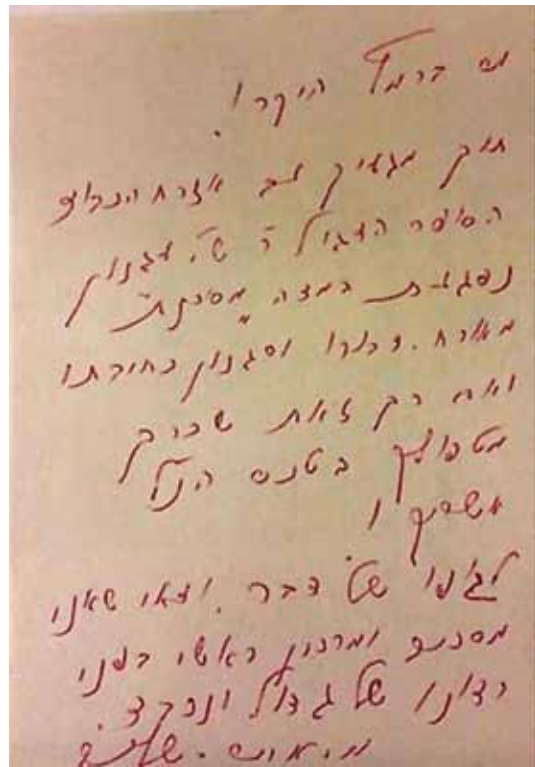
בשנות השלושים והארבעים של המאה העשרים היה חניך ומדריך ב'בני עקיבא' ונמנה על המחזור הראשון של הקומונרים של התנועה שסיים הכשרתו סמוך לקום המדינה. בשנת 1960 החל לעבוד בעיריית ירושלים. ברמץ מונה להיות עוזר ומעין חונך לסגן ראש העיר שמשרתו באותה עת היתה בבחינת מינוי פוליטי שנוסף על מחלקות העירייה הקבועות. בתפקידו זה נעשה במהלך הזמן אף לאיש אמונו של מרדכי איש שלום, ראש העיר ירושלים בשנים אלו.

בל"ג בעמר תשכ"ב הוענק לסופר ש"י עגנון תואר "אזרח כבוד של ירושלים", ועל ברמץ הוטל לתת לאירוע נופך חגיגי ואמנותי ראוי. כך התודע ברמץ לעגנון שאת "סיפור פשוט" שלו קיבל כמתנה לבר המצווה שלו, ומאז לא פסק לעיין בסיפוריו.

"ביום הטכס כמי שטרח בהכנותיו, עודדה אותי אשתי חנה, להופיע בחליפתי המהודרת. בגוון כהה. וכשהתייצבתי בפניו בלבושי זה, העמיד פנים כמי שקשה לו לזהותי. ואמר: "מר ברמץ, האם ידוע לאדוני, כי אני החתן ולא הוא. שלא נטעה חלילה"... כמובן, שהנוכחים פרצו בצחוק ואני נבוכתי."

אריה ברמץ ניחן בחוש מיוחד וטבעי לעיצוב טקסים והעמדתם על בסיס של תרבות. ברמץ עיצב וערך חוברות וכתבי עת שפרסמה עיריית ירושלים. ברמץ הגה את מוסד וועדת ההשמה במוסדות החינוך של עיריית ירושלים. כן היה ברמץ פעיל מרכזי בהגשמתם של מיזמים חינוכיים נוספים ובהם האינטגרציה בבתי הספר, יסוד הוועדה לביקור סדיר. ביוזמתו הוקצה אחוז אחד מתקציב בניית בתי הספר בירושלים, ליצירה אומנותית. לימים, היוו כל אלו מודל לחיקוי בעיריות אחרות ברחבי הארץ. מעורבותו ביריד הספרים הבינלאומי השנתי בירושלים סייע בידי לקשור קשרים עם אנשי רוח, שחקני תיאטרון ואנשי מדע רבים וידועי שם.

אריה ברמץ נפטר לבית עולמו ביום י"ט שבט תשע"ו (29.1.2016), והותיר אחריו יצירה אומנותית ענפה של למעלה מאלף ציורים (לבד מסקיצות ויצירות פיסול), את אשתו חנה, שלושה ילדים, אחד עשר נכדים וששה נינים.

מכתב תודה לאריה ברמץ על ארגון הטקס לכבוד עגנון מראש העיר ירושלים מרדכי איש שלום.

לימים כתב ברמץ: "עד היום אני תוהה ותמה מה ראה עגנון להביאני אליו. נטיתי להאמין שבאמצעותי הוא יכול היה למצוא קשר עם העירייה והרחוב. ולדברי אמונה (בתו) ואסתר-ליין הוא פשוט חיבבני" [...]

סימליות יהודית ומציאות ישראלית ביצירתו של אריה ברמץ

מור פרסיאדו, המחלקה לאמנות יהודית, אוניברסיטת בר-אילן

אריה ברמץ, בן 70, 1999, 45x37 ס"מ, עיפרון ומים על נייר

המודרניסטיות של ההפשטה הישראלית הבאה לידי ביטוי ביצירותיהם של יחזקאל שטרייכמן, מרדכי ארדון, נפתלי בזם, אריה ארוך, רפי לביא, מנשה קדישמן ואחרים, ששילבו, כל אחד בדרכו, שפה אמנותית בינלאומית עם היבטים ייחודיים של זהות יהודית ומקומית ישראלית. בדומה לעבודתם, יצירתו של ברמץ נעה בין המופשט ובין הפיגורטיבי, בין תכנים אישיים ובין תכנים לאומיים. לכן, גם הפרשנות ליצירתו נעה בין זו הפורמליסטית, דהיינו פרשנות המתמקדת בהיבטים הצורניים של היצירה, ובין הפרשנות הסימבולית, המתמקדת בהיבטים התוכניים הסמליים והמיתיים שבה.¹

* * *

מכלול עבודותיו של האמן הירושלמי אריה ברמץ (1929-2016) מונה למעלה מאלף יצירות. יצירתו המגוונת כוללת מנעד רחב של נושאים וסגנונות, החל מעבודות פיגורטיביות המתארות נופים, סיפורים אישיים ומשפחתיים ומיתוסים יהודיים וישראלים וכלה בעבודות מופשטות לחלוטין. ברמץ לא למד ציור בבתי הספר הגבוהים לאמנות, ולא הציג את יצירתו בתערוכה כלשהי, אך הוא היה תלמיד מסור של האמנות. את כישורו הטבעי הוא שכלל באמצעות מאות ואלפי שעות שרבוט, רישום וציור תוך שימוש בטכניקות שונות. הוא התנסה בצבעי מים, אקריליק וגואש, הרכיב אסמבלז'ים וקולאז'ים, הדפיס ורשם. את השכלתו בתולדות האמנות רכש מקריאה ומהתבוננות קרובה ביצירות אמנות, וניכר כי האמנים המודרניסטים הגדולים היו מקור השראה ליצירתו. הוא הושפע מעבודתו הפוסט-אימפרסיוניסטית של הצייר הצרפתי פול סזאן (Paul Cézanne), מהקוביזם של פבלו פיקאסו (Pablo Picasso) וז'ורז' בראק (Georges Braque), מהסוריאליזם המופשט של ז'ואן מירו (Juan Miró) ופול קליי (Paul Klee), ומציור הפעולה של ג'קסון פולוק (Jackson Pollock).

אך נראה כי ההשפעות העמוקות ביותר על יצירתו של ברמץ, הן מבחינת הסגנון והן מבחינת התכנים, הגיעו מיצירותיהם של המאסטרים הגדולים של האמנות היהודית והישראלית. ביצירתו ניתן למצוא את הדמויות המרחפות של מארק שאגאל (Marc Chagall), את המלבנים המרחפים והמיסטיים של מארק רותקו (Mark Rothko), ואת ההשפעות

1. ברמץ קיים קשרים עם אמנים, ביניהם: דוד (דדי) בן שאול, שמואל בר-אבן, איזיקה גאון, נסים זלאיט, לאה מג'רו מינץ, דוד סוזנה, מירון סימה, דוד רקיע, יוסי שטרן ואיווט שצ'ופק-תומאס.

תמונה 1: אריה ברמץ, הנרייטה סאלד, 1943, עיפרון, 18x13.5 ס"מ

תמונה 2: אריה ברמץ, ללא כותרת, 1943, עיפרון, 19.5x24 ס"מ

דומם (תמונה 2), נופים ודמויות של יהודים אורתודוקסים (תמונה 3) שהיו, ועדיין הינם, חלק בלתי נפרד מנופי עירו. נושאי רישומיו מגלים את זיקתו אל הוויי החיים הישראלי והירושלמי, והרגשת השייכות החזקה אל הנושאים המשקפים הוויי זה, שבם דבק גם כאמן בוגר, כשפיתח שפה אמנותית הנוטה אל המופשט.

בשנות השלושים והארבעים של המאה העשרים היה ברמץ חניך ומדריך בתנועת הנוער

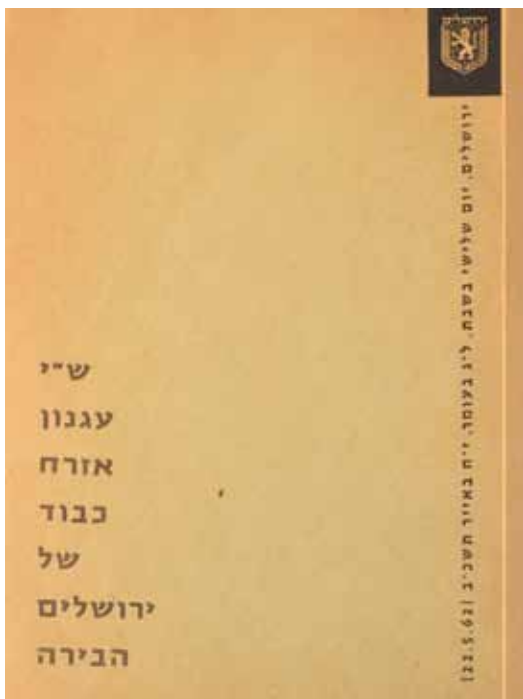
אריה ברמץ נולד בשנת 1929 בשכונת גאולה בירושלים, שתוכננה ונבנתה בשנים הראשונות של המנדט הבריטי בארץ ישראל. הוא היה בן הזקונים של יחיאל ויונה ברמץ, ילידי פולין שעלו לארץ ישראל בתחילת המאה העשרים. אביו עבד בבית דפוס ואמו הייתה עקרת בית. המשפחה קיימה אורח חיים דתי-אורתודוקסי, וכמו רוב המשפחות בשכונה הצעירה, ידעה משפחת ברמץ מחסור רב ודלות. אריה נשלח לבית ספר "תחכמוני", ולאחר מכן המשיך את לימודיו ב"בית המדרש למורים מזרחי" - שני מוסדות שביקשו להקנות לתלמידיהם מסורת בשילוב השכלה כללית מודרנית ולימודי חול. כילד וכנער לא זכה אריה ברמץ ללמוד אמנות, אך תשוקתו ליצור הייתה כה עזה, עד שאת מכחולו הראשון יצר בעצמו מקצוות צמת אחותו. במכתב מאוחר לנכדתו מגלה האמן את תשוקתו המוקדמת לציור:

אני זוכר כי בגיל 8, בשנת 1937 בערך, אבי הביא לביתנו מספר דפי נייר, לבנים ומשובחים, והניחם על שולחן הבית. איכות ולובן הנייר בהק בבהירות, וזרח לתוך עיני ועורר בי התרגשות מרובה שריכזה את כל תשומת לבי וריתקה אותי אליהם. לא זזתי ממקומי רכנתי כל גופי וראשי עליהם, ולא יכולתי משום מה להתנתק.

אינני זוכר ויודע כיצד נפל פתאום לידי עיפרון, העיפרון משך ודחף את ידי והחילתי לשרבט. והנה כי כן הנייר לבן אחד רדף את השני ונתמלא בהם נופים אנשים, עצים, בתים גגות אדומים דמויות, עגלות חמורים - כנראה כל מה שספגו עיני וזכרוני. ומאז אני מצייר.²

סדרת עבודות שרשם בתחילת שנות הארבעים, כשהוא בשנות העשרה המוקדמות לחייו, מגלה כי הרבה להתאמן ברישום, וצייר בסגנון ריאליסטי דמויות שהעתיק מצילומים: שחקני קולנוע, דמויות חלוצים, דיוקנאות אנשי רוח עבריים כשאל טשרניחובסקי ומנדלי מוכר ספרים ומנהיגים ציונים כמו הנרייטה סאלד (תמונה 1). רישומיו האחרים מציגים טבע

2. מכתב שכתב אריה ברמץ לנכדתו יעל ברמץ, 2003.

תמונה 4: חוברת ש"י עגנון אזרח כבוד של ירושלים הבירה שתכנן ועיצב אריה ברמץ, 22.5.1962

שמעניקה העירייה לנשיאי המדינה, לראשי הממשלות ולאישים ידועי שם מאז קום המדינה. ברמץ, שנודע בעירייה בזיקתו לאמנות ולתרבות, נבחר לארגן את הטקס לכבוד עגנון ולתת לאירוע נופך חגיגי ותרבותי. את אירועי הטקס אצר בחוברת מיוחדת שערך ועיצב. החוברת כללה: צילומים, דברים שנשאו לכבוד עגנון, מגילת "ההכתרה" וכן צילומים מקטעי עיתונות מהארץ ומחוצה לה (תמונה 4). החוברת זכתה להצלחה רבה והתקבלה גם על ידי עגנון. בין ברמץ הצעיר ובין הסופר הנערץ נקשרו קשרי ידידות חמים, ובעירייה הפך ברמץ למעין "שגריר לבית עגנון". ברבות הימים צייר את היצירות **תמול שלשום** (תמונה 5) **ועגונות**, ששמותיהן שואבים מיצירותיו של הסופר.

הצלחתו בארגון אירוע "אזרח כבוד של ירושלים" בעבור עגנון, קשריו עמו וחירתו של האחרון אליו סללו בפניו את הדרך להיות אמון על קשר עם אנשי רוח ותרבות ונקבע תפקידו באירועים תרבותיים וחינוכיים רבים של העירייה,

תמונה 3: אריה ברמץ, ללא כותרת, 1942, עיפרון, 20.5x31 ס"מ

"בני עקיבא". הוא היה בן המחזור הראשון של הקומוניזם, והתבלט בתחום האמנויות. הוא עסק בבימוי מחזות ומסכתות, הציור תפס מקום מרכזי בפעילותו, והכרזות שעיצב פוזרו בכל הארץ. הוא אף היה חבר בוועדת עיצוב של סמל "בני עקיבא" עם הרב משה צבי נריה, מי שכונה "אבי דור הכיפות הסרוגות".

בפברואר 1960 החל את עבודתו בעיריית ירושלים כעוזר אישי לסגן ראש העיר מטעם מפלגת המפד"ל. ברמץ התמיד בעבודתו שם, עד לפרישתו בשנת 1985. באותה תקופה תפקיד סגן ראש העיר נשא אופי פוליטי ולא ביצועי, ולפיכך מונה ברמץ לעוזר לסגן ראש העיר. לא חלף זמן רב עד שמרדכי איש שלום, ראש העיר דאז, הכיר בכישורים הייחודיים של ברמץ וטיפח את קרבתו.³ ביוני 1962 הוענק לסופר ש"י עגנון תואר "אזרח כבוד של ירושלים" – התואר הרם ביותר

3. מתוך ההספד שנשאה דבורה זילבר במהלך ההלוויה של אביה, 29.1.2016.

תמונה 6: אריה ברמץ, שי לילדי הגנים בבירה, עיריית ירושלים: המחלקה לחינוך ולתרבות, ט"ז בשבט תשכ"ב, 1962

תמונה 7: אריה ברמץ, עלון קייטנות בחופשת הקיץ תשכ"ט, 1969

השקעתי הרבה מחשבה ולב בעיצוב כרטיס ההזמנה. שרצתי בבית הדפוס. לא הרפיתי, עד שהוצאתי דבר מתוקן. לאמר: ניסוח הטכסט. שנעזרתי ע"י מומחים מומחי לשון (עגנון. שרת. משה גורדון. יהודה אליצור, ד"ר חיים חמיאל וכו'). ובאמתחתי, בבית הגניזה, לא הוצאתי לאור "הזמנה" שדומה לחברתה. לכל טכסט "הזמנה" מאפיינת את תוכן ונושא הטכסט. קיפול הכרטיס, המעטפה, המידות, האותיות, העימוד. בעבודה זו מצאתי הרבה סיפוק. כמעט ומצאתי פה פורקן למצטבר במאגר והיצר של הרצון להתבטא מכח כשרונך. שכן, תמיד נתקנאתי, באלה שמלאכתם בזה, והנה נתגלגלה לידי הזדמנות בלתי חוזרת. נדמה לי שעיצבתי "הזמנות" יותר מכל עסק גרפיקאי – שאמון על כך... בגין זה באה לידי ההזדמנות להשתמש

תמונה 5: אריה ברמץ, תמול שלשום, 2008, שמן על בד, 80x75 ס"מ

בניהם ארגון טקסי "יקיר העיר", הקמת "ביתן ירושלים" בגני התערוכה בתל אביב, ארגון "יריד הספרים הבינלאומי", וניהול "חוג הבימה" לאחר פרישתו של איש התיאטרון הירושלמי ישראל גור. במסגרת תפקידו בעירייה היה ממונה ברמץ על בתי הספר היסודיים בירושלים, וייסד יוזמות כגון ועדת ההשמה בעיריית ירושלים; הוא היה מעמודי התווך של מיזם האינטגרציה ושל הוועדה לביקור סדיר, וביוזמתו הוקצה אחוז אחד מתקציב בניית בתי ספר בירושלים ליצירה אמנותית.

בכל תפקידו השקיע את מרצו ומיצה את כישוריו בתחום האמנות, הגרפיקה, העיצוב, הבימוי והקישוט. הוא עיצב וערך חוברות וכתבי עת בעירייה, בעיקר מטעם המחלקה לחינוך, ואלו אפשרו לו לבטא את אהבתו האמיתית לעשיית האמנות בעצמו – לצייר, לאייר ולעצב. גם בסגנון של עיצוב ההזמנות לאירועי העירייה והחברות – בדומה למכלול עבודתו – מתגלים גיוון רב ושליטה בתחומים אמנותיים רבים, מהקליגרפי, דרך האירור הפיגורטיבי (תמונה 6) ועד לעיצוב מודרני ומופשט (תמונה 7). באחת מההתייחסויות הנדירות של ברמץ לאמנותו הוא מספר על קורת הרוח וההנאה שהסב לו העיסוק באמנות כחלק מתפקידו המשרדי בעירייה:

תמונה 8: אריה ברמץ, ללא כותרת, 1963, מים, עט ואקריליק על נייר, 50x35 ס"מ

את יסודות ההפשטה. כך, כבר בתחילת דרכו האמנותית בחר ברמץ הצעיר לאמץ שפה אמנותית אוונגרדית בהשפעתם של האמנים הישראליים שהביאו עמם צורות חדשניות מביקוריהם בחוץ לארץ, בעיקר מפריז (תמונה 8). ברמץ לא הושפע ישירות מהסגנון האמנותי של "אופקים חדשים", אלא נהנה מתקופת החירות הצורנית שגילמה רוח הקבוצה הזו, ובחר בדרך כלל להשאיר סימנים פיגורטיביים ביצירתו המעוררים פרשנות תוכנית. ברבות הימים, עם התפתחותו הצורנית, הופכת ברורה יותר ויותר השפעתם של אמנים כמו ארוך וארדון הירושלמים, שעבדו גם הם בסגנון המופשט, ובו בזמן החדירו ליצירותיהם סמלים מתוך המסורת היהודית. אמנותם של האחרונים שימשה לו

בכלים גראפיים. שכמהתי להשתמש בהם היתה בגדר חזון ויעוד. גם זה לטובה. אני מוקיר טובה לסובב הסובבות שהביאני. שאלמלא כן, אינני יודע כמה ואם בכלל הייתה ידי משגת.

עיצבתי וערכתי, חוברות וכתבי עת שיצאו לאור. מסיבה זו או אחרת. בעיקר מטעם המחלקה לחינוך ולתרבות. הטיפול וחופש העשייה בהעמדת הדברים, עפ"י טעמי ודמיוני, היו עבורי מהשעות היפות בחיי. באמצעות פרסומים אלה, נפלה לידי הזדמנות נוספת, שונה, שגם אליה שאפתי וכמיהתי טפחה, היא מלאכת הדפוס. אפשרות התמרון. הווריאציות הבלתי מוגבלות שניתן להוציא מבית הדפוס. סדרים, מיצוי הגוונים בסוגי האותיות...

אשר לצד הלשוני: עגנון יעץ לי לכתוב טכס בכ'. ולא בק' כפי שהיה נהוג (טקס). והסתמך על הפייטן במחזור בטכס מטכסים. ואז סיפר לי, חידוד לשון מביאליק. כ' בטכס היא רפויה. וכדי למנוע מליצני הדור לזות, אדפיסה כ' דגושה. (אל תקרי, "תוקס" אלא טֶקֶס).⁵

בשנות החמישים והשישים, במקביל להתעצבות טעמו וסגנונו האמנותי של ברמץ, פעלה בארץ קבוצת "אופקים חדשים" המיתולוגית שבישרה את מגמת ההפשטה באמנות הישראלית.⁶ בין מייסדי הקבוצה: יוסף זריצקי, יחזקאל שטרייכמן, אביגדור סטימצקי, מרסל ינקו ואהרון כהנא. הקבוצה נאבקה למען אמנות אוניברסלית, מודרנית ומתקדמת בישראל, ועקבה אחר המגמות שבלטו בעולם באותן שנים, עם התפתחותו המטאורית של האקספרסיוניזם האמריקאי וגילויי המופשט האל-צורני האירופי, בייחוד זה הצרפתי. אחת המטרות של קבוצת "אופקים חדשים" הייתה ליצור אמנות שהיא בו זמנית ישראלית – מקומית ומקורית, ואוניברסלית – בעלת זיקה לאמנות הבינלאומית החדשנית.⁷ כל אחד מחברי הקבוצה הטביע חותם אישי בעבודותיו ופירש את מהות הישראליות, המקומית ואף זו היהודית, על פי דרכו, ויצר שפה חזותית שבאמצעותה עיבד בצורה שונה

5. מתוך רשימות האמן. אריה ברמץ, **אני מאת עצמי**, ירושלים, עמ' 21.

6. התערוכה הראשונה של הקבוצה נערכה בסוף 1948 והאחרונה בקיץ 1963. מתוך: גילה בלס, **אופקים חדשים: הולדת ההפשטה באמנות הישראלית**, בן שמן: מודן הוצאה לאור, 2014, עמ' 9.

7. שם.

תמונה 9: פינה בחדר העבודה של אריה ברמץ בביתו בירושלים

בלתי נמנע עם חייו האישיים והמשפחתיים. זיקתו – הפוליטית לעתים – לנעשה בארץ (שוודאי התחזקה בזמן עבודתו בעיריית ירושלים) מתגלמת בדימוי שחוזר על עצמו – אדם קורא עיתון, לעתים מיואש (תמונה 12), ובציורים העוסקים בנושאים אקטואליים לזמנם כגון: **הפגנה, עזה, אובדן גוש קטיף וגדר הפרדה** (תמונה 13).

אחד הנושאים ההיסטוריים-סימבוליים ששבים ומופיעים ביצירתו הוא נושא השואה. אמנם ברמץ או בני משפחתו הקרובה לא חוו את השואה ישירות, אך מלחמת העולם השנייה התרחשה בזמן נעוריו, והוא היה מודע כיהודי בארץ ישראל למה שהתרחש על אדמת אירופה. לא מן הנמנע כי גם הרבה בשאלה מה היה עולה בגורלו ובגורל משפחתו לולא עלו הוריו ארצה מפולין בתחילת המאה שעברה. ייתכן כי הדחף לעסוק בשואה נבע גם מהשפעתו של משפט אייכמן שהתקיים בירושלים בשנים 1961-1962, שברמץ נכח בחלק משיבותיו, וכן מאיורי המשפט של האמן מירון סימה, שאותו פגש בזמן עבודתו בעיריית ירושלים. משפט אייכמן השפיע על עולם האמנות הישראלי בכללותו, ואמנים רבים, בדומה לברמץ, חשו שקיבלו הכשר להתייחס לנושא השואה באופן ישיר. כיוון שהעבודות הישירות

כדוגמה, ושחררה אותו לבטא את עולמו הפנימי והתרבותי כאדם דתי ומאמין. עם זאת, התבוננות ביצירתו של ברמץ מגלה כי לא זנח לחלוטין את הציור הפיגורטיבי המלא, ומדי פעם בפעם יצר איורים וציורים ריאליסטיים לחלוטין.

* * *

בשנת 1985, בגיל 56, פרש ברמץ מעבודתו בעירייה כדי להתמסר לחלוטין לאהבתו ולתשוקתו האמיתיות – לאמנות. בחדר עבודה קטן וסגפני, עמוס במברשות ובכלי ציור (תמונה 9), היה פורש ומצייר. ואכן רוב עבודות הציור שנותרו בעיזבונו מתוארכות לשנות השמונים ואילך. ברוחו נשאר ברמץ תלמיד אמנות נצחי המתנסה בכל טכניקה אפשרית. הנושאים שהופיעו ברישומי עבודתו כנער צעיר המשיכו והופיעו בציוריו המאוחרים: נופי הארץ (תמונה 10), נופי ירושלים וסביבתה, רשמים מטילים בחוף לארץ שערך עם אשתו חנה, טבע דומם, יהדות ואמונה (תמונה 11), דמויות חסידיות ודמויות בכלל.

קשה לסכם גוף יצירה עשיר ומגוון שארך חיים שלמים, לכן חלקו האחרון של המאמר יוקדש ליצירותיו של ברמץ העוסקות בהיסטוריה היהודית ובמציאות הישראלית, הנשזרות באופן

תמונה 11: אריה ברמץ, ללא כותרת, 2015, שמן על בד והדבקת נייר, 50x34 ס"מ

תמונה 10: אריה ברמץ, קמה בצל ענן, 2005, שמן ואקריליק על בד, 67x43 ס"מ

תמונה 13: אריה ברמץ, גדר הפרדה, 2004, שמן על נייר והדבקת נייר, 100x70 ס"מ

תמונה 12: אריה ברמץ, ללא כותרת, תאריך לא ידוע, 50x35 ס"מ.

תמונה 14: אריה ברמץ, ביקור חנה בפולין 45 שנה אחר השואה, אושוויץ של אחרי, 1989, שמן על בד, 86x71 ס"מ

הצלב בציורה של שאגאל הוא הקורבן היהודי.⁸ בדומה לזאת, אזכורי הצלבים והטלית ביצירתו של ברמץ מרמזים על הקורבן היהודי בשואה. בתחתית התמונה של ברמץ, רמז למסילת הרכבת הנמצאת בשער הכניסה למחנה אושוויץ II, בירקנאו. מסילות הרכבת והרכבות, שהובילו את היהודים המגורשים מארצותיהם אל המחנות, הן סמל מוכר לשואה, והן מופיעות ביצירות אחרות של ברמץ, בהן, **שואה, 60 שנה לאושוויץ, קרקוב, הולכה ושוורשים בפולין** (תמונה 15). על המסילה פוסע חתול נטוש, חסר בית, רמז לחורבן הקהילות היהודיות של אירופה, ולמצב הפליטות לאחר השואה. סוג של מתח בין דימוי פסי הרכבת השואתיים לדימוי שלקוח מעולם הטבע מתקיים גם בשירו של המשורר הירושלמי, בן דורו של ברמץ, אבנר טריינין "בחזרה לאושביץ", שבו הוא מחבר בין פסי הרכבת לפרחים:

של האמן בנושא השואה נוצרו רק בשלהי שנות השמונים, נראה כי הושפע יותר מרוח התקופה של החברה הישראלית בשנים אלו ואילך, אז הפכה השואה לנושא מרכזי וקיבלה ביטוי עז גם באמנות.

אחת ההתייחסויות הישירות המוקדמות של ברמץ לנושא מופיעה בציור **ביקור חנה בפולין 45 שנה אחר השואה, אושוויץ של אחרי** משנת 1989 (תמונה 14). במרכז היצירה כתם לבן גדול היורד מרום התמונה עד תחתיתה, ובשוליו העליונים מצד שמאל מעין פסים שחורים המזכירים טלית. מעל, שמים אפוקליפטיים אדומים ותחתם רקע שחור מוכתם בכתמי צבע אדומים. על הרקע הכהה מרחפות צלליות לבנות המזכירות דמויות אנושיות, מעין רוחות רפאים. בחלק הימני של התמונה מופיע רמז לצלב העץ של ישו. הצלב וכתם הצבע הלבן הגדול במרכז התמונה מאזכרים את יצירתו המפורסמת של שאגאל **צליבה לבנה** משנת 1938. במרכז עבודתו של שאגאל מתואר ישו הצלב. את הצלב עוטפת הילה לבנה היורדת מהשמים כאור שמימי. במקום כתר הקוצים על ראשו של ישו כיסוי לבן, וחלציו עטויים בבד המזכיר טלית. מעל הצלב מופיעה הכתובת בארמית "ישו הנוצרי מלך היהודים", ולמרגלותיו של ישו מנורה – אחד הסמלים העתיקים של היהדות. מוטיבים אלו מרמזים על מקורותיהם היהודיים של ישו. מסביבו העיירה ובית הכנסת עולים באש, ופליטים יהודים אבודים נמלטים על נפשם, בהם קבוצת פליטים בסירה בדרך ללא מוצא.⁹ שאגאל התייחס בעבודתו זו לגורלם של היהודים בגרמניה הנאצית, לגירושם ולפוגרומים שהתרחשו בשנת 1938, ובכללם ליל הבדולח. הוא השתמש בדימוי הצליבה כדי להקביל בין גורלו של ישו (שמוצאו יהודי) לגורל היהודים, ולספר על "צליבתם" של היהודים על ידי הנוצרים בשפה המוכרת לאחרונים. ישו

8. מוטיב הסירה שב ומופיע במכלול יצירותיו של ברמץ. לעיתים הוא מסמל טיול והרפתקה ולעיתים מסמל בריחה ופליטות.

9. Ziva Amishai-Maisels, "Chagall's 'White Crucifixion,'" *Art Institute of Chicago Museum Studies*, 17, 2 (1991), pp. 138–153, 180–181.

תמונה 15: אריה ברמץ, שורשים בפולין, 1999, צבעי מים והדבקת נייר, 50x65 ס"מ

זכרתי רק אחת:
שקשוק הגלגלים
פסי הברזל - ממרטים,
ממרטים...

ידעתי רק אחת:
לא אמות
עד ששוב אראם:
שקטים,
חלודים,
מעשיבים, מעשיבים...

ובאתי:
שקטים
וחלודים
ומעשיבים---
הו כמה פרחים!¹⁰

סמלים שואתית מובהקת: מצד ימין למטה דמויות אנושיות ללא פנים, אסירי מחנות או מעין רוחות רפאים, העומדות על פסי רכבת ירוקים, "מעשיבים", המסמלים את התנכרות הטבע, השכחה והעזובה; פסי הרכבת חתומים בפס צבע צהוב, המאזכר את טלאי הקלון המזהה שנצטוו היהודים לענוד על בגדם. במרכז התמונה מעין ארובת המשרפות, סמל מוכר לשואה באמנות, המעשנת עשן שחור ובתוכה רמז לדמויות אנושיות, קורבנות הנאצים. מעל שמים אפורים, ובמקום גרמי שמים, איקסים המסמלים את האין.

נוסף על עבודות אלו המתייחסות לשואה באופן ישיר, במכלול יצירותיו של ברמץ נמצאות עבודות רבות הנראות כשואבות את השראתן מהסימבוליקה של הנושא, ובהן דמויות ללא פנים, ספונות בעולמן, לעתים שוככות בתוך חללים שנראים כקברים או מרחפות בחלל ומטילות צל סימבולי על היצירה. דוגמה ליצירה מהסוג הזה

טריינין מתאר עצמו כרדוף על ידי קולות פסי הרכבת המשקשקים. הוא מקווה כי עת שישוב לאושוויץ יחדלו פסי הברזל משקשוקם המתמיד, ובמקום זאת יעלו חלודה ויהפכו שוממים. כשהוא חוזר בסוף לאושוויץ, הוא מגלה כי פסי הרכבת אכן שוממים וחלודים, אך מה שמכה אותו בתדהמה הם הפרחים הצומחים עליהם. בעבודה **ביקור חנה בפולין 45 שנה אחר השואה, אושוויץ של אחרי** (תמונה 14) יוצר ברמץ סמליות דומה: החתול המשתעשע על פסי הרכבת, אדיש לחלוטין לפשע שנעשה שם בעבר. ברמץ, כמו טריינין, מופתע, נדהם ואף נעלב לנוכח התנכרות הטבע לגורל האדם.¹¹ ייתכן כי החתול הוא גם סמל לעזובה שמאפיינת חלק משרידי הקהילות היהודיות בפולין שעליה דיווחה חנה, אשתו, לאחר ביקורה בפולין.¹² דומה כי החתול משמש כדימוי לחששו של ברמץ מפני שכחת העבר.

ביצירה המאוחרת **שורשים בפולין** (תמונה 15) משנת 1999 משתמש ברמץ בשפת

10. אברהם הגורנייגרין, **לנושא השואה בשירתנו**, תל אביב: עקד, 1970, עמ' 82-83.

11. לפירוש שירו של טריינין ראו: שם, עמ' 82-84.

12. מתוך שיחות בין המחברת לחנה ברמץ ולדבורה זילבר שהתקיימו באוקטובר-נובמבר, 2016.

תמונה 17: אריה ברמץ, לאחר שחרור הבן מבית החולים, 1981, שמן על בד, 67x57 ס"מ

ביקור חנה בפולין 45 שנה אחר השואה, אושוויץ של אחרי (תמונה 14), המעלה אסוציאציות של קורבן. הבד הלבן מזכיר גם את תכריכי האב שנזכרים בזיכרונותיו של ברמץ.⁴⁴ במרכז הבד הלבן שורת חיילים, ובצדו הימני חותמת המציינת את תאריך הפציעה – אוקטובר 1980. הבד קרוע, ודרכו מציצה שמש אדומה כהה הנראית כפצע עמוק ומסביבה שמים שחורים. זוהי שמש ישראלית, לוחטת וצורבת, והיא מאזכרת את השמשות הקשות, המרות, המלנכוליות ונטולות החסד של ארדון, נפתלי בזם ואמנים ישראלים אחרים בבואם לתאר תוגה ישראלית או את ה"אור" שלאחר השואה.⁴⁵ מתוך בד התכריכים הלבן נופלים סמלי ארבעת הקלפים: יהלום, תלתן, לב ועלה – סמל לגורל. מות האב, מותם של קרובי משפחה נוספים והטראומה של פציעת הבן, שהסתיימה עם החלמתו, חיברו את ברמץ בעבותות לטרגדיה של ההורים השכולים בישראל. וביצירתו שבים ועולים דימויים של זוגות לצד קברים, או דימוי הכיסא הריק. הכיסא הריק הוא דימוי מרכזי באמנות הבינלאומית והישראלית במאה העשרים,

תמונה 16: אריה ברמץ, הישרדות, 1987, שמן על בד, 58x42 ס"מ

היא **הישרדות** (תמונה 16), שבבסיסה דמויות אדם שלדיות וקבורות באדמה, תחומות בכתמי צבע אדומים כדם, ורקע התמונה כהה ומאיים. ייתכן כי האסונות הפרטיים שחוה האמן הניעו אותו גם הם ליצור יצירות הקשורות בטרגדיה היהודית-לאומית של השואה. ביוני 1980 נפטר אביו, ובעודו שרוי בשנת האבל, נפצע בנו יעקב (השני מבין שלושת ילדיו: דבורה, יעקב ורפאל) באורח אנוש בתאונת אימונים בנגב בעת שירותו בקורס קצינים של חטיבת הצנחנים. ימים אחדים היה תלוי בין חיים למוות, ולאחר מכן לווה תהליך החלמתו בתחושת אי-ודאות גדולה באשר לשלמות השתקמותו. האירוע הותיר חותם עמוק בנפש האב, ואותו תיאר לאחר מכן בשנת 1981 ביצירה **לאחר שחרור הבן מבית החולים** (תמונה 17).⁴⁶ במרכז היצירה בד לבן המזכיר את כתם הצבע הלבן שהופיע ביצירה המאוחרת יותר

13. ברמץ יצר עבודה נוספת בשנת 1981 העוסקת בפציעת הבן, הנקראת **הפציעה/המקום**.

14. מתוך רשימות האמן. ברמץ, **אני מאת עצמי**, עמ' 47.

15. גדעון עפרת, "בין השמשות", **המחסן של גדעון עפרת**, gideonofrat.wordpress.com.

תמונה 21: אריה ברמץ, שלוש עקדות, שמן על בד, 1990, 68x98 ס"מ

בציור **שלוש עקדות** (תמונה 21) משנת 1990 מחבר האמן שלושה דימויים ארכיטיפיים בזיכרון היהודי-ישראלי: איור מודבק מסוף המאה התשע עשרה או תחילת המאה העשרים המתאר את סיפור העקדה התנ"כית; שער הכניסה למחנה אושוויץ II, בירקנאו; ובמרכז דימוי של הלוויה צבאית, ובו חיילים החובשים כומתות אדומות (כומתת חטיבת הצנחנים המאזכרת את הפציעה של בנו) נושאים ארון קבורה מכוסה דגל ישראל. ביצירה זו מבליט ברמץ את ההמשכיות הטרגית של ההיסטוריה היהודית.

פציעת הבן והעקדה כסיפור דתי, מיתי ולאומי עולות בכמה עבודות נוספות הנושאות גרסאות שונות של הכותרת **ויאבק איש עמו** (תמונה 22). כותרת התמונות מתייחסת אל פסוק כ"ה בבראשית פרק ל"ב, המתאר את מאבק המלאך בעקב. נראה כי ברמה אחת ברמץ בוחר בפרשנות אישית לפסוק ורואה את יעקב בנו נלחם על חייו מול כוחות חזקים ממנו, מול המוות. זהו קורבנו האישי. פניו כפני האייל רומזות על קורבנו. ברמה השנייה שבה מפורש, הפסוק רומז על העקדה הלאומית. יעקב משול לעם ישראל, כעם הנאבק על חייו, מולדתו ומורשתו, ולכך נדרשת ההקרבה. עמדה זו הביע ברמץ גם ביצירה המופשטת **כ"ט בנובמבר** (תמונה 23) משנת 2011, שבה הוא מתאר את יום החלטת עצרת האומות המאוחדות על הקמת המדינה היהודית כמפץ גדול, כרגע

תמונה 20: אריה ברמץ, האש והעצים, העקדה ומשלם המחיר, שמן על בד, 86x71 ס"מ, 1987

אהרון כהנא, אברהם אופק, מנשה קדישמן, יגאל תומרקין, מיכה אולמן ועוד רבים אחרים דמיינו את הנושא, ופרשנותם משתרעת מהחוויה האישית ועד ללאומית, מהזדהות ועד להתרסה כנגד המיתוס המכונן הזה בהווה הישראלית.⁴⁸ אחת מיצירותיו של ברמץ המעלה את סיפור העקדה באופן ישיר היא **האש והעצים, העקדה ומשלם המחיר** (תמונה 20) משנת 1987. ברקע היצירה מתואר אברהם עוקד את בנו יצחק. הם לכודים בין עמודי המזבח ללא אפשרות להימלט. מדימוי העקדה משתפל כתם לבן גדול המזכיר תכריכים וטלית, ובקצהו שרוע אייל לבן, ספק חי, ספק מת. הוא מסמל את הקורבן שהחליף את יצחק. מעל האייל שופר, הרומז כי הקורבן הוא קורבן מלחמה, ובו בזמן מסמל את שופר הגאולה. אך האם האייל יגאל את יצחק? מעל האייל שעון חול מלא בדם. הזמן תם, הקורבן יועלה בכל מקרה, יהיה מי שישלם את המחיר. גם כאן מופיעה השמש הישראלית הצורבת. העקדה של ברמץ מלמדת על רגשות סותרים – מלמעלה מתעופפת דמות שהיא אולי יונת שלום, אולי מלאך או בכלל רוח רפאים.

48. גדעון עפרת (אוצר), **עקידת יצחק באמנות הישראלית**, קטלוג תערוכה, רמת-גן: המוזיאון לאמנות ישראלית, 1986.

תמונה 23: אריה ברמץ, כ"ט בנובמבר, 2011, שמן על נייר הדפסים, 23x30 ס"מ

תמונה 22: אריה ברמץ, "ויאבק איש עמו", בראשית ל"ב, 2008, שמן על נייר, 70x60 ס"מ

תמונה 24: קם אדם, ומפסיק ללכת. אתמול הלך...!, 2015, עיפרון על נייר, 24x34 ס"מ

מגלה, במהירות ולפתע, כי אינו יכול עוד, והוא נחפז לרשום בקווים מהירים גם את הרגע הזה. האמנות אצל ברמץ – כמו החיים והמוות – היא כוח טבע.

בריאה המסומל בהשפרצות אלימות של צבע שחור על רקע אדום וסגול. זהו תחילתו של עידן חדש ומבטיח מחד גיסא, אך רווי באלימות ושכול מאידך גיסא.

כך, הפסימיות מול האופטימיות, תאוות החיים והציור מול האובדן, הכמיהה והגעגועים מתקיימים במקביל לאורך כל יצירתו של ברמץ. בעשור האחרון לחייו היה פורה מתמיד, והמשיך ליצור ציורים המעידים על רגישות לסבל הקיומי של זולתו, לצד נופים, זיכרונות של טיולים, זוגות, טבע דומם ומופשט חושני ויצרי.

גם ממיטת חוליו לא הפסיק אריה ברמץ לצייר ולרשום. באחת מיצירותיו האחרונות (תמונה 24) הוא מתאר בקומיות מורבידית את אכזריות החיים. פתאום, בלי שהבחין, עברו חיים שלמים מלאים בתוכן רגשי ומעשי, והנה הוא

קטלוג ציורים

פסנתר כנף, 1992, אקריליק על נייר קרטון, 95x69 ס"מ

קראקוב לפני ואחרי, 1999, קולאז', 55x42 ס"מ

שדות בעונות "רבעון"/נוף ארבע על ארבע, 1986, שמן על בד, 74x63.5 ס"מ

פרק קי"ט תהילים, 1985, שמן על בד, 96x61 ס"מ

הציורים הבאים בקטלוג הציורים צולמו על ידי גב' רוני טוביה: "אבדן" (גוש קטיף); ללא כותרת, 2015; 60 שנה לאושוויץ; קראקוב לפני ואחרי; שורשים בפולין; קידוש לבנה; תמוול שלשום; שלוש עקדות; פרק קי"ט תהילים; שדות בעונות "רבעון"/נוף ארבע על ארבע; בעלי תשובה/ברסלב; הכנסת כלה; שבת (לכו נרננה). במאמר "סימוליות יהודית ומציאות ישראלית ביצירתו של אריה ברמץ": תמונה 8: ללא כותרת; תמונה 9: פינה בחדר עבודה; תמונה 10: קמה בצל ענן; תמונה 11: ללא כותרת; תמונה 12: ללא כותרת; תמונה 13: גדר הפרדה; תמונה 14: ביקור חנה בפולין 45 שנה אחר השואה, אושוויץ של אחרי; תמונה 16: הישרדות; תמונה 18: ללא כותרת; תמונה 20: האש והעצים, העקדה ומשלם המחיר; תמונה 22: ויאבק איש עמו, בראשית ל"ב; תמונה 23- כ"ט בנובמבר; תמונה 24: קם אדם, ומפסיק ללכת אתמוול הלך...!; אריה ברמץ, בן 70.

60 שנה לאושויץ, 2005, אקריליק ושמן מוצק על נייר, 50x65 ס"מ

הכנסת כלה, 1980, שמן על בד, 60x80 ס"מ

שלוש עקדות, 1990, שמן על בד, 68x98 ס"מ

קידוש לבנה, 1986, שמן על בד, 86x71 ס"מ

נוף מפרשים, תאריך לא ידוע, שמן על בד, 42x43 ס"מ

"אבדן" (גוש קטיף), 2005, שמן על בד 61x59 ס"מ

בעלי תשובה/ברסלב, 1986, שמן על בד, 86x71 ס"מ

ללא כותרת, תאריך לא ידוע, צבעי מים, 17x24

המבול, 1978, שמן על בד, 58x59 ס"מ

תמול שלשום, 2008, שמן על בד, 75x80 ס"מ

אדם וכלבו, 1987, אקוורל ועפרון 25x43 ס"מ

שבת (לכו נרננה), 1978, שמן על בד, 60x70 ס"מ

ללא כותרת, 2015, אקריליק ופסטל על נייר, 50x70 ס"מ

שותי השיכר מנגנים, 1981-1982, שמן על בד, 48x34.5 ס"מ

גירושין, 1986, שמן על בד, 70.5x51.5 ס"מ

לאחר שחרור הבן מבית החולים, 1981, שמן על בד, 67x57 ס"מ

ללא כותרת, 2010, שמן על בד, 95x100 ס"מ

Art and Research

Bulletin of the Gershon and Judith Leiber Center for Jewish Art Exhibitions

The Department of Jewish Art, The Faculty of Jewish Studies, Bar-Ilan University

Academic Committee

Dr. Vladimir Levin, The Hebrew University in Jerusalem

Prof. Daniel Sperber, Bar-Ilan University

Dr. Ilia Rodov, Bar-Ilan University

Prof. Bracha Yaniv, Bar-Ilan University

Editor

Dr. Ilia Rodov

Editorial Board

Administrator: Ms. Rachel Hanig

English Copy Editor: Mr. Leor Jacobi

Design: Orgad Studio

Arie Barmatz: Me, by Me

Exhibition Catalogue

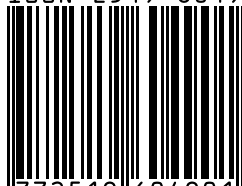
Curator

Ms. Lea Fish

Bar-Ilan University, Building 410, The Gershon and Judith Leiber Gallery for Jewish Art

December 6, 2016 – January 6, 2017

ISSN 2519-6049

9 7725 19 6049 01 >

ISSN 2519-6049

Every effort has been made to contact the owners of the copyright of all the works reproduced in this journal but if, for any reason, any acknowledgments have been omitted, the publishers ask those concerned to contact them.

© The Gershon and Judith Leiber Center for Jewish Art Exhibitions
and the Department of Jewish Art, Bar-Ilan University, 2016.

Art and Research

Bulletin of the Gershon and Judith Leiber
Center for Jewish Art Exhibitions

Issue 2, 2016

